

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.64.055>
УДК 02(477):025.5:355.4((470+571):477)

Андрій Потіха,

кандидат наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп, 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: pal56@ ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4750-1542>

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Проаналізовано особливості діяльності бібліотек України в умовах російської воєнної агресії: руйнація окупантами бібліотечних закладів, знищення бібліотечних фондів. Досліджено необхідність перегляду бібліотечних фондів, вилучення антиукраїнської літератури. Акцентується увага на діяльності бібліотек, що спрямована на забезпечення необхідною інформацією і послугами не лише місцевого населення, а й переселенців, які потребують значної уваги. Їм надається можливість користуватися бібліотечними фондами, комп'ютерною технікою, отримувати додаткові послуги, зокрема психологічну реабілітацію, відпочинок. Звертається увага на волонтерську складову діяльності бібліотек, які стали центрами збору й передачі матеріальної допомоги військовим і тим, хто постраждав від російської агресії.

Ключові слова: бібліотеки в умовах війни, російська агресія, додаткові послуги бібліотек.

Бібліотека завжди була й залишається одним із найбільших скарбів цивілізованого суспільства, а також важливим джерелом знань, що накопичувалися протягом століть.

Одним з основних завдань бібліотек України є зберігання різних видів документів, зокрема книжкових пам'яток (рукописні книги, стародруки, рідкісні та цінні видання) як культурних цінностей країни. Адже книга є джерелом та об'єктом безпосереднього дослідження культури й духовності нашого народу, його мови, літератури, мистецтва, світського і церковного права та писемності. Книжкові пам'ятки впливають на становлення інтелектуального потенціалу народу, на зберігання і трансляцію духовних цінностей вітчизняної культури, вони є важливим

© А. Потіха, 2022

чинником національної ідентифікації та формування національної свідомості громадян.

У сучасному інформаційному суспільстві бібліотеки відіграють важливу роль як центри накопичення, обробки інформації та передачі її користувачам. Бібліотека є каналом, що забезпечує передачу і трансформацію інформації в процесі науково-інформаційної діяльності.

Зарубіжні і вітчизняні дослідники особливу увагу приділяють місії бібліотеки в наукових комунікаціях. Привертають увагу роботи таких дослідників, як В. Горовий, М. Закіров, Т. Гранчак, Т. Добко, Т. Борисенко, О. Заварзіна, О. Вакульчук та багато інших.

Проте ці наукові розвідки значною мірою присвячені діяльності бібліотек у мирний час. Тут варто зазначити, що Україна пережила і переживає скрутні воєнні часи. Українські дослідники підготували чимало наукових праць, присвячених функціонуванню бібліотек у період попередніх воєн. Зокрема, науковці Н. Малолєтова, Л. Дубровіна, Т. Себта, Р. Дзюбан дослідили особливості діяльності бібліотек, збереження бібліотечних фондів у роки Другої світової війни.

Сучасна війна, яку розв'язала російська влада проти України, привнесла значні зміни в діяльність бібліотек. Проте діяльність бібліотечних установ України в умовах російського повномасштабного вторгнення лише на початковому етапі дослідження.

Мета. Дослідити особливості діяльності бібліотечних установ України в умовах російсько-української війни, труднощі, у яких працюють книгозбірні, втрати та завдання. Звернути увагу на гуманітарну, психологічно-реабілітаційну складові функціонування бібліотек.

В умовах посилення інформаційного протистояння, інтенсифікації відверто ворожих зарубіжних інформаційних впливів на структуру і наповнення національного інформаційного простору дедалі більшого значення для зміцнення інформаційного суверенітету України набуває інформаційно-аналітичний напрям діяльності національних бібліотек, спрямований на представлення суспільству результатів наукового аналізу подій і процесів, що перебувають у центрі суспільної уваги, специфіки їх відображення різними інформаційними ресурсами як результату інформаційної політики провідних політичних діячів.

На думку науковців, діяльність бібліотеки із забезпечення рівного і вільного доступу до затребуваних суспільством інформації та знань сприяє затвердженню соціальної справедливості, зниженню соціальної напруженості в суспільстві. «Сьогодні бібліотека стає не лише повноправним суб'єктом інформаційного простору, а й активним учасником

інформаційного виробництва. Вона не лише збирає і зберігає документовану інформацію і знання, а й бере участь у формуванні документного потоку, здійснює його аналітико-синтетичну обробку, систематизує, оцінює інформаційно-знаннєві ресурси та на їх базі створює нову затребувану суспільством, адаптовану під конкретні запити користувачів інформаційно-аналітичну продукцію» [4, с. 52–53].

При цьому варто відзначити «особливу роль бібліотек, що визначена їхнім традиційно значним впливом у справі масового інформування населення, здатністю забезпечити доступ до сучасних інформаційних ресурсів практично всім верствам населення; наявністю серйозної організаційної структури та матеріальної бази; залученням інформаційно-аналітичних центрів бібліотек до надання допомоги різним соціальним і державним інститутам у високопродуктивному використанні інформації» [3, с. 148–149].

Російська агресія проти України спричинила до руйнації, а то й знищення чималої кількості бібліотек, або ж знищення бібліотечних фондів, які мають важливе значення для українців. При цьому порушуючи всі норми міжнародного права.

Як відомо, UNESCO взяла на себе обов'язок нормативного врегулювання охорони культурної спадщини у випадках глобальних і локальних конфліктів. Було укладено документ, що вважається одним із базових у цьому питанні, який удосконалив засади Пакту Реріха. Конвенція «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (Гаазька Конвенція 1954 р., доповнена двома протоколами від 1954 і 1999 р.). Деякі з проєктів, втілених у другій половині ХХ ст., розроблялися ще за існування Ліги Націй. У 1938 р. був розроблений проєкт міжнародної конвенції про захист історичних споруд і творів мистецтва та представлений на обговорення Асамблеї Ліги Націй. Завершенню цієї роботи перешкодила Друга світова війна. Проте багато положень із зазначеного документа увійшли до Конвенції «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту».

Документ накладає обов'язки на держави-учасниці «підготувати ще в мирний час охорону культурних цінностей, розташованих на їхній власній території, від можливих наслідків збройного конфлікту, вживаючи заходи, що вони вважають необхідними».

Як зазначає Г. Андрес, найважливішою особливістю документа є те, що більшість основних положень, що характеризують загальний режим захисту і поширюються фактично на необмежене число об'єктів культурної спадщини, безумовно, підлягають застосуванню як у воєнний,

так і в мирний час. Таким чином, повага до культурних цінностей означає для держав-учасниць суворо визначені зобов'язання щодо охорони культурних цінностей. Більш того, з огляду на політичну нестабільність, яка відзначається в деяких державах світу наприкінці ХХ ст. на поч. ХХІ ст., актуальним є положення Конвенції, де прямо встановлено, що у випадку збройного конфлікту міжнародного характеру (громадянська війна), що виник на території однієї з держав-учасниць, кожна із сторін, що беруть участь у конфлікті, зобов'язана застосовувати положення, які стосуються поваги до культурних цінностей [1, с. 85–86].

Необхідно зауважити, що Гаазька Конвенція 1954 р. продовжує залишатися одним із базових документів міжнародної охорони культурних цінностей, визначаючи вимоги до охорони пам'яток (рухомих і нерухомих) як на національному, так і на міжнародному рівнях. Забезпечення збереження культурних цінностей у випадку збройного конфлікту – один із перших напрямів, що сформувався в середині ХХ ст.

Проте росіяни нищать українські культурні надбання уже багато років. Навіть ті, які формувались у попередні десятиліття. Зокрема, як інформують засоби масової інформації, російська влада остаточно знищила єдину в Москві – та й у всій Росії – Бібліотеку української літератури. Книжковий фонд бібліотеки, який збирався українською громадськістю Москви за підтримки друзів із України та усього світу, планувалося передати Бібліотеці іноземної літератури, щоб він став частиною Центру слов'янських культур. Проте книги з української бібліотеки просто перевезли в інше місце, яке вже не називатиметься «українська», не виглядатиме – хоча б умовно – як культурний заклад іншого народу, з мовою і культурою якого Росія веде справжню війну. І аж ніяк не гібридну.

За словам В. Портникова, війна з Бібліотекою української літератури в Москві почалася задовго до того, як російські танки з'явилися в Криму і на Донбасі. Сама Бібліотека української літератури створена під час перебудови, якраз тоді зникло багато заборон і перепон. І цінно те, що вона була не державною, не міською, а саме народною ініціативою. Проте коли російська влада зрозуміла, що Україна дійсно відроджується, то стала робити все можливе, щоб перешкодити цьому процесу. РФ й наразі прагне довести, що «ми один народ». А для цього потрібно, перш за все, знищити все те, що складає культурну унікальність українського народу. Мета імперії – знищити Україну, позбавляючи її мови [6].

З початком широкомасштабної російської агресії проти України, окупанти цілеспрямовано бомблять і знищують мирні цивільні об'єкти та інфраструктуру міст і сіл – лікарні, школи, дитячі садочки, бібліо-

теки, готелі, стадіони, житлові багатоповерхові будинки. Зокрема, під час обстрілу російськими військами міста Чернігів постраждала Чернігівська міська центральна бібліотека ім. М. Коцюбинського та міська дитяча бібліотека ім. О. Довженка, яка знаходилася на першому поверсі будівлі. Знищено пам'ятник архітектури – історичну будівлю кінотеатру в центрі міста. У приміщенні кінотеатру був розташований обласний молодіжний центр. Пошкоджено будівлю Іванківського історико-краєзнавчого музею (Київщина). У ньому зберігалися картини Марії Приймаченко, а також інші роботи, серед яких вироби вишивальниці Ганни Верес. Унаслідок удару в районі площі Конституції постраждала стара будівля Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, де зберігаються рідкісні видання та рукописні книги.

Станом на середину квітня 2022 р. російські війська пошкодили або зруйнували вже понад 15 бібліотек в Україні. Про це повідомив міністр культури та інформаційної політики О. Ткаченко. «Долучився до онлайн-зустрічі із Загальнопартійною депутатською групою Великої Британії з питань бібліотек, інформації та знань. На ній сповістив колег про поточну ситуацію в Україні та про ризики для бібліотек, архівів та культурних закладів від російського вторгнення. Адже російські війська варварськи руйнують все на своєму шляху. Як наслідок – уже понад 15 бібліотек зазнали пошкоджень чи руйнувань. Думаю, це, на жаль, не остаточна цифра», – написав О. Ткаченко в телеграм-каналі [8].

Міністр закликав британських парламентарів, чиновників, керівників культурних установ допомогти Україні. Зокрема, в довгостроковій перспективі це може бути фінансова підтримка: кошти на відновлення, гранти для книжкової сфери через Український інститут книги, розповсюдження української літератури за кордоном.

З кожним днем кількість пошкоджених закладів культури зростала, зокрема й міських і сільських бібліотек. На окупованих територіях загарбники з уцілілих книгозбірень вилучали україномовну літературу, яка не співпадає з постулатами кремлівської пропаганди. Для цього залучили підрозділи «воєнної поліції», що, окрім репресивних, виконують ще й «ідеологічні функції». Найбільше нищать книжки про історію Майдану, АТО/ООС, українські визвольні змагання, шкільні підручники з історії, наукову та популярну історичну літературу.

Україномовну літературу знищують, незважаючи на її наукову цінність. Зокрема, в тимчасово окупованому Маріуполі окупанти просто спалили бібліотеку храму Святителя Петра Могили ПЦУ. Були вилучені та спалені на подвір'ї храму всі книги, зібрані волонтерами та благодій-

никами. Бібліотека містила декілька унікальних примірників україномовних видань, які тепер втрачені назавжди.

Трохи раніше з уцілілого приміщення бібліотеки в Маріуполі окупанти вивезли всі книжки «на зберігання», а зі шкіл забрали всі україномовні підручники, натомість завезли російські.

Окупанти мають цілий перелік заборонених до згадування імен, серед яких І. Мазепа, С. Петлюра, С. Бандера, Р. Шухевич, В. Чорновіл. У містах Кремінна, Рубіжне (Луганська область), Городня (Чернігівська область) відомі випадки вилучення книжки «Справа Василя Стуса» В. Кіпіані. Знайдені книжки спалюють або вивозять у невідомому напрямку.

За такі дії окупантів міністр культури й інформаційної політики О. Ткаченко закликав позбавити РФ статусу члена ЮНЕСКО через порушення міжнародного права й конвенцій. Він наголосив, що внаслідок збройного наступу Росії на Україну знищуються численні об'єкти цивільного характеру та об'єкти культурної спадщини, безліч історичних і архітектурних пам'яток і об'єктів перебувають під загрозою.

Так само Українська бібліотечна асоціація/Ukrainian Library Association звернулась до Президента і Правління IFLA підтримати українських бібліотекарів і виключити Російську бібліотечну асоціацію та всі установи країни-агресора Росії з членів IFLA, а їхніх представників – з усіх керівних органів IFLA.

Дії російських окупантів схожі на окупаційну політику нацистської Німеччини в роки Другої світової війни, які після вторгнення на територію України також нищили надбання культури. Згідно з наказом командувача 6-ї німецької армії В. Рейхенау «Про поведінку військ на Сході» від 13 листопада 1941 р., оголошувалося, що «ніякі історичні або культурні цінності на Сході не мають значення», а архітектурні споруди та будівлі розглядалися винятково як можливі приміщення для розташування казарм. Тому в перші місяці війни частина бібліотек України доволі суттєво постраждала від воєнних дій та розміщення в їхніх будівлях військових [5].

Проте німецькі окупанти зрозуміли значення бібліотек як скарбниць національної і світової культури. 3 жовтня 1941 р. було створено робочу групу з метою взяти під контроль ті культурні цінності, що становили інтерес для «націонал-соціалістичного дослідження». Одночасно німецькою владою було доручено зберігати «державне управління музеями і бібліотеками недоторканими, залишивши за Оперативним штабом право огляду та інвентаризації і заборонити без особистого дозволу рейхскомісара вивозити будь-які культурні цінності з території Рейхскомісаріату України».

Спеціальна група німецьких фахівців відбирала винятково літературу стратегічного значення. Уже 12 жовтня 1941 р. д-р Краллерт доповідав у Берлін представнику міністерства закордонних справ Німеччини д-ру Лютеру, що в Києві конфісковано надзвичайно багатий матеріал. «Тільки в інститутах Академії наук і Академічній бібліотеці було переглянуто 3 млн книг із питань краєзнавства і що цей матеріал дотепер перевищує в 10 разів аналогічний матеріал із Риги і все більше зростає, попри копіткий перегляд. Конфісковано близько 8 тис. книг і приблизно 5 тис. географічних карт» [5].

Тож розграбування українських бібліотек продовжили «рашисти», які це робили й раніше – як за радянських часів, так і в період існування російської імперії.

При цьому нав'язувалась ідеологія російської великодержавності і ненависті до української національної ідентичності. Останнім часом видано велику кількість літератури, яка пропагує «русский мир» і поширює неправдиву інформацію про Україну, український визвольний рух, українську культуру. Тому перед українськими бібліотеками стоїть завдання «відсіяти» подібну пропагандистську літературу. Дехто пропонує вилучити всю російськомовну літературу. 18 квітня 2022 р. відбулася розширена Рада Директорів бібліотек України, під час якої виникла дискусія щодо вилучення з бібліотек російської літератури. Т. Вилегжаніна, Г. Саприкін та інші директори підкреслювали, що в публічних бібліотеках України понад 50% фонду – це російськомовна, переважно видана в СРСР література. Російською друкували багато словників, енциклопедій, перекладів світової літератури. Тому з очищенням фондів можуть виникнути значні проблеми. І насамперед треба переробити інструктивно-методичні матеріали. Мільйони вилучених книжок варто було б замінити українськими. Як підкреслив О. Афонін, наразі книговидавці не можуть цього зробити: 2/3 їх перебували в Києві та Харкові, тому через бойові дії не можуть займатися своєю справою, але й у мирний час 90% видавництв не мали достатньо коштів на свою діяльність. Війна ще більше ускладнила проблему. Цю думку продовжив О. Красовицький, який запропонував вилучати по черзі книжки, видані в Росії після 2014 р. підсанкційними видавництвами. Значно радикальнішу позицію зайняли С. Моїсєєва (м. Луганськ), О. Коваль (Український інститут книги). Вони категорично висловилися про те, що не слід жаліти російську і радянську літературу, якій немає місця в наших бібліотеках [2].

Проте для багатьох користувачів є проблема відсутності фахової літератури українською мовою. Навіть у такій галузі, як ІТ-технології

відсутня будь-яка довідкова, навчальна та інша література. Бракує технічних, медичних та інших спеціальних видань. Фонди бібліотек також переповнені художньою літературою російською мовою. І не лише російських письменників, але й перекладами з англійської, французької, німецької та інших світових мов. У цій галузі робиться чимало, однак значна кількість видань світової класики та сучасних письменників досі не мають українських перекладів.

У Міністерстві культури та інформаційної політики України пояснили, які російські книги вилучатимуть з українських бібліотек. Вилучення відбуватиметься на основі методичних рекомендацій, що напрацювала Рада з питань розвитку бібліотечної справи.

Першочергово потребують вилучення: видання, зміст яких спрямований на ліквідацію незалежності України, пропаганду насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини; книги, які пропагують війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України; видання, які містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії РФ проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; книги, які глорифікують осіб, які здійснювали збройну агресію Росії проти України, представників збройних формувань РФ, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації РФ, яку складають її державні органи та інші структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, в тому числі шляхом їх визначення як «повстанці», «ополченці», «ввічливі військові люди»; книги видавництва, а також авторів, до яких були застосовані санкції; роботи авторів, які публічно підтримали агресію проти України [9].

Тобто не передбачено вилучення російськомовної художньої і наукової літератури, яка не підпадає під вищезгадані умови. Бібліотекам рекомендується створити дорадчі органи, які надаватимуть рекомендації,

як актуалізувати бібліотечний фонд в умовах збройної агресії Росії проти України [9].

Навіть у складних умовах бібліотеки працюють, надаючи необхідні послуги користувачам. Читачі з важкими захворюваннями, які не можуть дійти до бібліотеки, просять доставити їм літературу додому. Таку послугу надають бібліотекарі в Черкасах та в інших регіонах. Як повідомила завідувача Черкаською бібліотекою-філією І. Рибкіна: «Є в нас така читачка Валентина Семенівна, яка, на жаль, сама не може приходити. Тож вона попросила, щоб ми приходили додому, приносили і обмінювали їй книжечки. Обдзвонюємо, питаємо, як справи. Якщо людина дійсно не може, то ми намагаємося носити книжечки додому» [11].

Бібліотека тривалий час не працювала, але вже у квітні 2022 р. в Черкасах запрацювали бібліотеки, зокрема й обласна. Під час повітряної тривоги читачам надається можливість перечекати в менш безпечному місці.

З перших днів повномасштабного вторгнення Росії на нашу землю українські бібліотеки, використовуючи свої знання, вміння, навички, накопичені за останні вісім років, допомагають захисникам та цивільному населенню. Їх головними професійними та життєвими пріоритетами стали: захист інформаційного простору; боротьба з фейками, дезінформацією та кіберзагрозами.

Ось лише кілька прикладів. З 23 лютого 2022 р. на сторінках блогу НМВ НБУ ім. Ярослава Мудрого надається для розповсюдження правдива, перевірена та найважливіша інформація: життєво важливі інструкції та рекомендації для громадян України; списки офіційних джерел інформації; посилання на джерела, які допоможуть знайти найближче бомбоховище; попередження про фішингові атаки; список телеграм-каналів, які активно поширюють дезінформацію та беруть участь у кампаніях із дестабілізації ситуації в Україні; перелік актуальних чат-ботів тощо.

Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, Рівненська ОУНБ та інші бібліотеки забезпечили населення офіційною інформацією щодо корисних контактів на час російсько-української війни.

У м. Кривий Ріг із початку російської агресії бібліотеки не закривались. Тут діяли 46 бібліотек: 26 – для дорослих та 20 – дитячих.

До війни міська влада обрала стратегію перетворення бібліотек на сучасні культурно-соціальні хаби, центри нових знань та корисного спілкування. Л. Валіцька, в.о. директора комунального закладу культури «Міська бібліотека для дорослих», зауважила: «Наразі ми переконуємось у тому, наскільки потрібне наше покликання, як у період великих

випробувань книги залишаються людям вірними друзями, порадиниками, втішниками. Завдяки підтримці міста ми продовжуємо працювати. Те, що бібліотеки відкриті, підіймає дух наших читачів, які використовують кожну можливість прийти до читальних залів. Крім того, тепер ми допомагаємо криворіжцям безкоштовними послугами в Інтернеті» [10].

Усі бібліотеки міста з 1 березня приєдналися до нової масштабної читацької онлайн-акції «Читаємо про Україну та українців».

У бібліотеці популяризуються електронні версії книг. Українські видавництва відкрили безкоштовний доступ до своїх сайтів. І працівники книгозбірень знайомлять читачів із новими виданнями. На сторінці у фейсбуці розміщуються та оновлюються відеоролики, що знайомлять читачів із коротким змістом та авторами – сучасними популярними письменниками та поетами. Серед них В. Лис, С. Талан, Д. Корній, В. Шкляр, Л. Дашвар та інші.

У презентації до кожної книги обов'язково вказується хештег – безкоштовне електронне посилання на її прочитання. Так за допомогою своїх друзів-бібліотекарів читачі відкривають для себе літературу сучасної України, удосконалюють українську мову, яку наразі чують та підтримують у всьому світі.

Центральна міська бібліотека для дітей у Миколаєві з 25 лютого запрацювала в цілодобовому режимі. У закладі обладнали бомбосховище. Укриття може вмістити до 180 людей одночасно. Для охочих відкрили книгосховище.

Більшість бібліотекарів залишилися в місті та продовжили працювати. До бомбосховища приходять місцеві жителі. Дехто лише під час повітряних тривог, дехто навіть ночує. Це сім'ї з маленькими дітьми або самотні люди, яким вдома перебувати дуже страшно [15].

Під час війни надзвичайно важливим стало єднання українців для боротьби з ворогом. Кожна добра справа наближає день перемоги. Саме тому працівники 12 бібліотек Тернополя згуртувалися і організують цікаве дозвілля для усіх, хто потребує емоційної розрядки. Усі бібліотеки міста відновили роботу з 10 березня, адже бібліотеки в цей непростий час не мають стояти осторонь ситуації в державі, тому допомагають чим можуть. Люди, котрі приходять до бібліотек, можуть тут не тільки провести час із користю, а й відпочити душею, відволіктись. У бібліотеках відкрились усі читальні зали, всі абонементи. У центральній міській бібліотеці, наприклад, є комп'ютери, безоплатна Wi-Fi-зона. Вся техніка підключена до інтернету. За словами працівників бібліотек,

діти й студенти мають змогу навчатися і здобувати знання в бібліотечних закладах. Найбільш актуально це для дітей-переселенців з областей України, де ведуться активні бойові дії. Не всі, рятуючи власне життя, взяли із собою комп'ютер чи ноутбук. Бібліотеки Тернополя, як і більшість бібліотек України змогли налагодити допомогу переселенцям, надаючи необхідну інформацію.

Бібліотечна мережа контактує і з тернопільськими волонтерськими центрами. Книгозбірні – це місце, куди можуть завітати волонтери, поспілкуватись, налагодити логістику, попрацювати з технікою. Переселенцям, а особливо батькам з дітьми, що опинились у Тернополі, можна прийти до бібліотек, посидіти, почитати чи помалювати. Облаштовано майданчики для дозвілля дітей. Поки дівтора розважається – батьки можуть зайнятися своїми справами, або ж теж почитати книжки, погортати пресу. Однак найперше книгозбірні намагаються ознайомити переселенців зі своїм україномовним фондом. Особливо це стосується літератури патріотичного та історичного спрямування. Це дає змогу піднести моральний і національний дух людей зі східних областей, адже це унікальний шанс глибше й повніше відкрити їм нашу історію. Не ясно, чи в їхніх бібліотеках було стільки україномовних книг.

Спільними зусиллями бібліотечні установи Тернополя відкривають для переселенців красивий світ української книги.

В умовах воєнного стану всі бібліотеки Хмельницького також надають безкоштовні послуги своїм відвідувачам, у тому числі й переселенцям: важливо, що в бібліотеці можна відсканувати документи, зробити їх ксерокопію, зарядити гаджети.

Дуже важлива послуга – це цифрова освіта для літніх людей. Так, співробітники обласної універсальної наукової бібліотеки допомагають людям похилого віку, зокрема й переселенцям, користуватися порталом «Дія» та отримувати послуги онлайн. Фахівці бібліотечної справи працюють з переселенцями ще з 2014 р. Тут проводили і майстер-класи, і заняття з психологами. Всі бібліотеки міста кооперуються між собою. Співробітники пропонують не лише провести вільний час у бібліотечному просторі та ознайомитися з найкращими зразками української, світової та краєзнавчої літератури, літературою для дорослих та дітей. Тут також є можливість переглянути документальні фільми з колекції DOCU Клуб – Docudays UA, екранізацію книжок сучасних українських письменників, українські мультфільми. І навіть послухати музику на вінілових платівках. У цілому бібліотекою користуються люди з різноманітними інтересами [12].

В умовах війни важливо надати психологічну допомогу людям, які постраждали від російської агресії. Саме тому бібліотеки приділяють значну увагу переселенцям, допомагають їм реабілітуватись і заспокоїтись. Зокрема, Коломийська міська публічна бібліотека повністю змінила напрям своєї діяльності. Тепер книгозбірня більше зорієнтована на роботу з внутрішньо переміщеними особами, особливо з дітьми. Але не забувають і про книги.

Працівники бібліотеки багато працюють з дітками-переселенцями. Вони роблять усе для того, щоб малюкам тут було затишно. Це зручно і для батьків. Діти проводять час цікаво та різноманітно, адже мають змогу грати в настільні ігри, складати пазли, малювати, читати казки, переглядати мультфільми.

Також бібліотека організовує різні заходи. Основний акцент ставиться на розвитку творчості дітей. Тут діє мистецький простір. До початку повномасштабної війни постійно відбувалися виставки живопису, а в умовах війни було продовжено роботу школи «Навчання в майстра». Хлопчики і дівчатка тепер навчаються професійному академічному рисунку та живопису. Бібліотекарі знайомлять своїх нових відвідувачів із звичаями та традиціями краю. Залучаються місцеві поети і письменники, твори яких містять етнографічний характер. Також бібліотечні фахівці не забувають і про адаптацію дітей у світову спільноту: тут діє клуб англійської мови для дітей до 10 років.

Проводяться в книгозбірні також уроки тістопластики. Займаються не тільки діти з інших регіонів, а й вихованці благодійного фонду підтримки дітей та молоді з інтелектуальною обмеженістю «Крокус».

Більшість книг у бібліотеці для дорослих. Але дітям також є що запропонувати. Це українські народні казки або підліткова література. Вона появилася нещодавно, оскільки установа виграла проєкт від Українського інституту книги. Якщо затребуваної літератури немає, то читачів направляють в інші бібліотеки міста [13].

Українські бібліотеки також активно приєдналися до волонтерського руху. Отримуючи матеріальну допомогу від зарубіжних партнерів, працівники бібліотек допомагають волонтерам своєчасно розподілити і доставити все необхідне до місця призначення. Зокрема, за допомогою колег із Польщі до Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка доставляли гуманітарну допомогу від партнера і друга обласної книгозбірні – Воєводської публічної бібліотеки ім. Е. Смолки м. Ополе, Республіка Польща (директор – знаний у Польщі бібліотекознавець пан Т. Хробак). Все надіслане передано для потреб

військовослужбовців Прикарпаття. Серед речей були спальні мішки та ковдри, шкарпетки та рукавиці, одяг, термоси, каремати, термоплівка, ліхтарики, гелеві обігрівачі, ліки, засоби гігієни, павербанки та батареєйки.

Львівська обласна універсальна наукова бібліотека також приєдналася до громадської діяльності, пов'язаної з допомогою війську, медикам, біженцям. Тут діє штаб ГО «Паляниця» – волонтерської структури, яка займається збором та відправкою різноманітних речей військового та цивільного призначення для потреб фронту, лікарень, біженців.

Найважливішою ланкою діяльності є кол-центр, який координує цю добру справу. Фахівці налагодили роботу швидкісного інтернету, комп'ютерів тощо. За допомогою працівників бібліотеки на східний фронт направляються медикаменти, засоби гігієни та догляду за хворими і пораненими, в бібліотеку доставляють призначені для цивільних речі, зокрема одяг, ковдри, спальники тощо. З першого дня війни в бібліотеці функціонує також пункт збору книжок для переселенців, які опинилися в Польщі.

Для підтримки біженців до активної діяльності бібліотечних закладів долучилися і польські колеги – у фундації RC у Гданську відкрито бібліотеку української літератури. Ідею створення висловила та втілила відома львів'янка, кінорежисер-аматор, фотограф та громадська діячка Д. Балабай. Це перша ініціатива, яку Д. Балабай реалізувала в польській фундації RC уже як координаторка допомоги біженцям з України.

Книги для Гданська збирали у Львові, Дніпрі, Луцьку та Кременчуці. Міста були обрані не випадково, оскільки йшлося про маршрут колони з гуманітарною допомогою, яку вела група «Тчев для України». Відтак додому транспорт повертався непорожнім, а віз книжки. До збирання книг були залучені Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека, Центральна міська бібліотека в Дніпрі, а також інвестиційна група VolWest, мережі супермаркетів «Наш край» та «Спар». Проект підтримали Департамент освіти і науки, Департамент культури, національності та релігії Львівської обласної військової адміністрації та Департамент гуманітарної політики Дніпра. На акцію активно відгукнулися також органи місцевого самоврядування, бібліотеки та місцеві мешканці.

Отже, бібліотека української літератури в Гданську, яка вже має читачів та гучний позитивний розголос, є ще одним способом полегшити інтеграцію українців у польську культуру, зробити її менш болісною через вимушене переселення та всі біди, які випало пережити [16].

Тим часом Українська бібліотечна асоціація/Ukrainian Library Association оголосила про початок формування колекцій документів у майбутню

Національну цифрову бібліотеку України. Йдеться про збір документів про цю війну: факти (фото, відео, аудіо, будь-що інше) російської агресії та нашої боротьби, плакати, фотожаби, анекдоти, жарти (народну творчість), що демонструють нашу нескореність, нашу праведну лють та неперевершений гумор; факти, що підтверджують підтримку України бібліотечною спільнотою, іншими професійними спільнотами, окремими громадянами з інших країн світу (це можуть бути повідомлення вам особисто в різний спосіб або в публічному інтернет-просторі, фото, відео, офіційні і неофіційні); фейки, які поширюють вороги про нас і нашу боротьбу, щоб ослабити нас у цій війні [14].

Висновок. Сучасна війна, яку розв'язала російська влада проти України, привнесла значні зміни в діяльність бібліотек. З початком широкомасштабної російської агресії проти України окупанти цілеспрямовано бомблять і знищують мирні цивільні об'єкти та інфраструктуру міст і сіл – лікарні, школи, дитячі садочки, бібліотеки, готелі, стадіони, житлові будинки. З кожним днем кількість пошкоджених закладів культури зростає, зокрема міських і сільських бібліотек. На окупованих територіях загарбники з уцілілих бібліотек вилучають україномовну літературу, яка не співпадає з постулатами кремлівської пропаганди. Українську літературу знищують, незважаючи на її наукову цінність.

При цьому нав'язується ідеологія російської великодержавності і ненависті до української національної ідентичності. Останнім часом видано велику кількість літератури, яка пропагує «русский мир» і поширює неправдиву інформацію про Україну, український визвольний рух, українську культуру. Тому перед українськими бібліотеками стоїть завдання «відсіяти» подібну пропагандистську літературу.

Проте навіть у складних умовах бібліотеки працюють, надаючи необхідні послуги читачам. З перших днів вторгнення українські бібліотеки, використовуючи свої знання, вміння, навички, накопичені за останні вісім років, допомагають захисникам та цивільному населенню. Їх головними професійними та життєвими пріоритетами стали захист інформаційного простору: боротьба з фейками, дезінформацією та кіберзагрозами.

У бібліотечних установах популяризуються електронні версії книг. Українські видавництва відкрили безкоштовний доступ до своїх сайтів. І працівники бібліотек знайомлять читачів з новими виданнями. На сторінках у фейсбуці розміщуються та оновлюються відеоролики, які знайомлять читачів із коротким змістом видань та авторами – сучасними популярними письменниками та поетами. При бібліотеках діють бомбо-

сховища або спеціально обладнані приміщення, де можуть укритися читачі і працівники під час повітряної тривоги.

Українські бібліотекарі згуртувалися і організовують цікаві дозвілля для усіх, хто потребує емоційної розрядки. Люди, котрі приходять до бібліотек, можуть тут не тільки провести час із користю, а й відпочити душею, відволіктись від фронтних зведень.

Бібліотеки України змогли налагодити допомогу біженцям, надаючи необхідну інформацію. І що найбільш актуально для переселенців із територій, де ведуться активні бойові дії – їхні школярі й студенти з окупованих територій мають змогу навчатися і здобувати знання в бібліотечних установах. У книгозбірнях відкрилися читальні зали, абонементи, є необхідна комп'ютерна техніка, безплатна Wi-Fi-зона. Вся техніка підключена до інтернету.

Бібліотеки також активно приєдналися до волонтерського руху. Отримуючи матеріальну допомогу від зарубіжних партнерів, працівники бібліотек допомагають волонтерам своєчасно розподілити і доставити все необхідне до місця призначення. Від першого дня війни в бібліотеках діють також пункти збору книжок для переселенців, які опинилися в Польщі.

Бібліотечна мережа контактує з місцевими волонтерськими центрами. Книгозбірні – це місце, куди можуть завітати волонтери, поспілкуватись, налагодити логістику, попрацювати з технікою. Дуже важлива опція, яка є в бібліотеці, – це цифрова освіта для літніх людей. Так, співробітники установ допомагають людям похилого віку, зокрема й переселенцям, користуватися порталом «Дія» та отримувати послуги онлайн.

Досвід, який набули українські бібліотеки за період війни, дає підстави стверджувати, що навіть у кризових умовах бібліотеки продовжують працювати і виконувати свою важливу функцію – інформування читачів, забезпечення доступною літературою і послугами, сприяння психологічній реабілітації тих, хто постраждав через російську агресію.

Список бібліографічних посилань

1. Андрес Г. О. Охорона культурної спадщини у випадку збройного конфлікту. Міжнародний аспект. *Бібліотека XXI ст.: перспективи та інновації* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 23 квіт. 2015 р. / М-во освіти і науки України, М-во культури України [та ін.]. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2015. С. 85–86.

2. Бібліотекарі України про війну, волонтерство, очищення фондів від

російської книги. URL: <http://lounb.org.ua/index.php/2010-12-13-13-53-17/22-measures/1515-2022-04-18-15-05-37>

3. Горовий В. Еволюція інформаційного виробництва в процесі глобальних суспільних трансформацій. *Україна в глобалізованому світі* : зб. наук. пр. Київ, 2007. С. 143–150.

4. Гранчак Т. Бібліотека в інформаційному супроводі управління суспільними процесами: політико-комунікаційний аспект : монографія. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 184 с.

5. Малолетова Н., Дубровіна Л. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943 рр.). *Бібл. вісн.* 2001. №3. С. 2–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2001_3_3

6. Портников В. Війна проти України. Вбивство бібліотеки і українська мова. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28317304.html>

7. Публічні бібліотеки в реаліях війни. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=5687>

8. Російські війська пошкодили або зруйнували вже понад 15 бібліотек в Україні. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/827712.html>

9. У МКІП розповіли, які російські книги першочергово вилучатимуть із бібліотек. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/198971/2022-05-05-u-mkip-rozpozvily-yaki-rosiyski-knygy-pershochergovo-vyluchatyut-iz-bibliotek/>

10. Ю. Вілкул: Навіть під час війни ми зберегли роботу бібліотек, щоб криворіжці мали змогу брати книги та отримувати додаткові сервіси. URL: https://kr.gov.ua/ua/news/pg/260422377579040_n/

11. Як працює черкаська бібліотека в умовах воєнного стану URL: <https://suspilne.media/232266-ak-pracue-cerkaska-biblioteka-v-umovah-voennogo-stanu/>

12. Як працює хмельницька бібліотека в умовах воєнного стану та що пропонує переселенцям. URL: [https://ye.ua/syspilstvo/58375_Yak_pracyue_hmelnicka_biblioteka_v_umovah_voennogo_stanu_ta_scho_propouye_pereselencyam_\(FOTO\).html](https://ye.ua/syspilstvo/58375_Yak_pracyue_hmelnicka_biblioteka_v_umovah_voennogo_stanu_ta_scho_propouye_pereselencyam_(FOTO).html)

13. Коломийська міська публічна бібліотека в реаліях війни: що змінилося. URL: <https://kl.informator.ua/2022/04/10/kolomyjska-miska-publichna-biblioteka-v-realiyah-vijny-shho-zminylosya/>

14. Українська бібліотечна асоціація: Починаємо формувати перші колекції до Національної цифрової бібліотеки України! URL: <https://www.facebook.com/ula.org.ua/posts/5304246102995441/>

15. Бомбосховище із книгами: як в умовах війни працює Миколаївська міська бібліотека для дітей. URL: <https://suspilne.media/237635-bombo>

shovise-iz-knigami-ak-v-umovah-vijni-pracue-mikolaiivska-miska-biblioteka-dla-ditej/

16. У Гданську відкрили бібліотеку української літератури. URL: <https://zahid.espreso.tv/u-gdansku-vidkrili-biblioteku-ukrainskoi-literaturi>

References

1. Andres, H. O. (2015). Okhorona kulturnoi spadshchyny u vypadku zbroinoho konfliktu. Mizhnarodnyi aspekt [Protection of cultural heritage in case of armed conflict. International aspect]. *Biblioteka 21 stolittia: perspektyvy ta innovatsii: materialy Vseukr. Nauk.-Prakt. Conf., Kyiv, 23 kvit. 2015 r. – Library of the 21st century: Perspectives and Innovations: Proceedings of All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kyiv, April 23, 2015)*. (pp. 85–86). Kyiv: Vyd. Tsentru KNUKiM [in Ukrainian].

2. Bibliotekari Ukrainy pro viinu, volonterstvo, ochyshchennia fondiv vid rosiiskoi knyhy [Librarians of Ukraine about the war, volunteering, clearing funds of Russian books] [in Ukrainian]. Retrieved from <http://lounb.org.ua/index.php/2010-12-13-13-53-17/22-measures/1515-2022-04-18-15-05-37>

3. Horovyi, V. (2007). Evoliutsiia informatsiinoho vyrobnytstva v protsesi hlobalnykh suspilnykh transformatsii [Evolution of information production in the process of global social transformations]. *Ukraina v hlobalizovanomu sviti: zb. nauk. pr. – Ukraine in the Globalized World: a Collection of Scientific Works* (pp. 143–150). Kyiv [in Ukrainian].

4. Hrachak, T. (2014). Biblioteka v informatsiinomu suprovodi upravlinnia suspilnymy protsesamy: polityko-komunikatsiinyi aspekt: monohrafiia [Library in information support of social process management: political and communication aspect]: monograph. 184 p. Kyiv [in Ukrainian].

5. Malolietova, N., Dubrovina, L. (2001). Biblioteki Kyieva v period natsyistskoi okupatsii (1941–1943 rr.) [Kyiv libraries during the Nazi occupation (1941–1943)]. *Biblioteknyi visnyk – Library Bulletin* 3, 2–18 [in Ukrainian]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2001_3_3

6. Portnykov, V. (2022). Viina proty Ukrainy. Vbyvstvo biblioteki i ukrainska mova [War against Ukraine. The murder of the library and the Ukrainian language]. *Radio Svoboda – Radio Svoboda* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/28317304.html>

7. Publichni biblioteki v realiiakh viiny [Public libraries in the realities of war] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://oth.nlu.org.ua/?p=5687>

8. Rosiiski viiska poshkodyly abo zruinuvaly vzhe ponad 15 bibliotek v Ukraini [Russian troops have already damaged or destroyed more than

15 libraries in Ukraine]. *Interfaks-Ukraina – Interfax-Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/general/827712.html>

9. U MKIP (Ministerstvi kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy) rozpovily, yaki rosiiski knyhy pershocherhovo vyluchatymut iz bibliotek [MKIP (Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine) announced which Russian books will be primarily removed from libraries]. (2022). *Detektor media – Media Detector* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://detector.media/infospace/article/198971/2022-05-05-u-mkip-rozpovily-yakirosiyski-knygy-pershochergovo-vyluchatymut-iz-bibliotek/>

10. Yu. Vilkul: Navit pid chas viiny my zberehly robotu bibliotek, shchob kryvorizhtsi maly zmohu braty knyhy ta otrymuvaty dodatkovi servisy [Y. Vilkul: Even during the war, we kept the libraries working to enable people of Kryvyi Rih to borrow books and receive additional services]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved from https://kr.gov.ua/ua/news/pg/260422377579040_n/

11. Yak pratsiuie cherkaska biblioteka v umovakh voiennoho stanu [How the Cherkasy library works under martial law]. (2022). [in Ukrainian]. Retrieved from <https://suspilne.media/232266-ak-pracue-cerkaska-biblioteka-v-umovah-voennogo-stanu/>

12. Yak pratsiuie khmelnytska biblioteka v umovakh voiennoho stanu ta scho proponuie pereselentsiam [How the Khmelnytskyi library works under martial law and what it offers to displaced persons]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved from [https://ye.ua/sypilstvo/58375_Yak_pracyiye_hmelnicka_biblioteka_v_umovah_voyennogo_stanu_ta_scho_propouye_pereselencyam_\(FOTO\).html](https://ye.ua/sypilstvo/58375_Yak_pracyiye_hmelnicka_biblioteka_v_umovah_voyennogo_stanu_ta_scho_propouye_pereselencyam_(FOTO).html)

13. Kolomyjska miska publiczna biblioteka v realiiakh vijny: scho zminylosia [Kolomyia city public library in the realities of war: what has changed]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://kl.informator.ua/2022/04/10/kolomyjska-miska-publiczna-biblioteka-v-realiyah-vijny-shho-zminylosya/>

14. Ukrainska biblioteczna asotsatsiia: Pochynaiemo formuvaty pershi kolektsii do Natsionalnoi tsyfrovoi biblioteky Ukrainy! [Ukrainian Library Association: We are starting to form the first collections for the National Digital Library of Ukraine!]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://www.facebook.com/ula.org.ua/posts/5304246102995441/>

15. Bomboskhovysche iz knyhamy: iak v umovakh vijny pratsiuie Mykolaivska miska biblioteka dlia ditej [A bomb shelter with books: how the Mykolaiv city library for children works in wartime]. (2022) [in Ukrainian]. Retrieved from <https://suspilne.media/237635-bomboshovise-iz-knigami-ak-v-umovah-vijni-pracue-mikolaivska-miska-biblioteka-dla-ditej/>

16. U Hdansku vidkryly biblioteku ukrainskoi literatury [A library

of Ukrainian literature was opened in Gdańsk] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zahid.espresso.tv/u-gdansk-vidkrili-biblioteku-ukrainskoi-literaturi>

Стаття надійшла до редакції 28.06.2022.

Andrii Potikha,

PhD (Social Communications), Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: pal56@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4750-1542>

Activities of Ukrainian Libraries in the Conditions of Russian Military Aggression

The modern war unleashed by the Russian authorities against Ukraine has brought significant changes to the activities of libraries. Every day the number of damaged cultural institutions grew, including libraries, both urban and rural. In the occupied territories, the invaders confiscated Ukrainian-language literature from the surviving libraries, which did not coincide with the Kremlin propaganda. Ukrainian-language literature is being destroyed, despite its scientific value. At the same time, the ideology of Russian great power and hatred for Ukrainian national identity were imposed. Recently, a large amount of literature has been published that spreads false information about Ukraine, the Ukrainian liberation movement, and Ukrainian culture. Ukrainian libraries are faced with the task of withdrawing such propaganda literature.

In difficult conditions, libraries work by providing the necessary services to readers. From the first days of the invasion, Ukrainian librarians, using their knowledge, skills and abilities accumulated over the past 8 years, have been helping the defenders and the civilian population. Their main professional and life priorities have become the protection of the information space: the fight against fakes, misinformation and cyber threats.

Electronic versions of books are popularized in libraries. Ukrainian publishing houses opened free access to their sites. And librarians acquaint readers with new editions. Libraries have bomb shelters or equipped rooms where readers and librarians can be during an air raid. Libraries have also actively joined the volunteer movement. Receiving financial assistance from foreign partners, librarians help volunteers distribute and deliver everything they need to their destination in a timely manner. Since the first day of the war, libraries have also been collecting books for migrants who ended up in Poland.

All these give reason to conclude that even under war circumstances, libraries continue to work and perform their important functions in informing users, providing access to literature and services, helping psychological rehabilitation of victims of Russian aggression.

Keywords: libraries in conditions of war, russian aggression, additional library services.